

”Jag måste bliva sjöman vid marinen ...”

Bohuslänska mäns handskrivna visböcker från flottan
1915 - 1945

Annika Nordström

När bohusläningarna gjorde sin militärtjänst under 1900-talets första hälft, så hamnade de oftast i flottan i Karlskrona. Där, på ”Finan” och ute på de olika båtarna, var kvällarna långa, hemmet långt borta och kvinnor något man drömde om i sin ensamhet. En del av sin tid ägnade somliga åt att skriva ner visor i svarta vaxduksböcker, visor som man kanske hade med sig hemifrån eller som man lärde sig av kamraterna på ”luckan”. I anteckningsböckerna finns texter om ”kommisslivet”¹, om befälen och kamraterna, om livet till sjöss, om kärlek och kvinnor. Där finns också blyertsteckningar som liknar tatueringar. De föreställer ankare, kors och hjärtan – tro, hopp och kärlek – båtar och kompassrosor, men också flickor av olika modell.

Jag har samlat in ett 30-tal sådana visböcker under mitt arbete på Musik i Väst med dokumentation av folklig sång och musik i Bo-

Visbok tillhörig Gunnar Andréasson, f. 1913, Klädesholmen.

huslän, oftast i samband med olika visinsamlingsveckor, där vi i samarbete med lokala krafter har försökt att dokumentera vistraditionen i en hel kommun. Sådana projekt har vi t. ex. gjort i Sotenäs, Lysekil, på Orust, Öckerö och Tjörn. Vid dessa tillfällen har jag har också gjort intervjuer med visböckernas ägare.

Visböckerna rymmer mycket av vardagligt skapande. De flesta som jag intervjuat har varit mycket stolta över sin bok och betraktat den som ett minne från militärtjänsten, från "kommissen", medan andra kanske har undrat över varför vi har varit intresserade av sådant "gammalt skräp". Jag har vid något tillfälle upptäckt en del urrivna sidor i böckerna och någon har varit lite generad över en del av visornas "skabrösa" innehåll.

Vilka var männen som skrev visböckerna? Hur och varför kom de till? Vad ryms egentligen innanför de svarta pärmar? Vad berättar böckerna om de unga män som en gång satt och skrev? I den här artikeln vill jag försöka ge en bild av en vistradition i en manlig miljö.

Handskrivna visböcker

Den handskrivna visbokens historia har ännu inte skrivits, men bruket att pränta ner visor ur sin egen och andras repertoar i svarta vaxduksböcker eller gula anteckningsböcker förekommer över hela landet. Man kan anta att de handskrivna visböckerna blir allt vanligare mot slutet av 1800-talet med ökad läs- och skrivkunnighet, men de tidigaste böckerna samlades aldrig in i någon större utsträckning. I Svenskt visarkiv och övriga arkiv runt om i landet finns samlingar av handskrivna visböcker. På Musik i Väst och Bohuslans museum finns nu ca 200 visböcker från vår egen insamling; flertalet kommer från en period som sträcker sig från slutet av 1800-talet fram till 1940-talet. Visböckerna skrevs framförallt under ungdomstiden, då man också tillägnade sig den största repertoaren. För många har de sedan blivit ett kärt minne, en ägodel som man har haft med sig hela livet, liksom ett foto- eller poesialbum. Kvinnor skrev oftast i sina böcker innan de gifte sig, ibland när de var ute och arbetade. Många gånger har väninnor skrivit ner visor och poesi i varandras böcker. Männens visböcker kan vara skrivna i olika arbetsmiljöer – ombord på båtar eller under anläggningsarbeten – men framförallt i det militära. I vårt material finns handskrivna böcker från olika militära förband, men eftersom min

dokumentation huvudsakligen har skett i Bohuslän, så är största delen av "militärböckerna" från flottan. En del av dessa visböcker har också varit med ut på andra båtar – på fiske eller fraktfart – där kvällarna också var långa och många att fördriva.

Mats Rehnberg har i sin bok *Vad skall vi göra med de blanka gevär* skrivit om militärlivets vistraditioner (1967:207-221). Ett av kapitlen behandlar sju handskrivna visböcker från ett småländskt kompani under beredskapstiden och han noterar att det fortfarande vid denna tid var mycket vanligt med handskrivna visböcker ute på logementen. I vaxduksböckerna från Småland kunde han se hur en repertoar av visor blivit mer eller mindre gemensam egendom under den långa beredskapstjänsten. I visböckerna förekom flera texter med anknytning till militärlivet, många av dem var tolkningar av gemensamma upplevelser, men här fanns även pornografiska visor och samtida, populära vis- och schlagertexter. Rehnberg anser att visböckerna från beredskapstiden innehöll färre visor än motsvarande material från seklets början, bl.a. därför att det vid den senare tidpunkten fanns tillgång till radio, grammfon, billiga vishäften osv. Då skrev man i första hand ner sådant som inte fanns på andra ställen. Böckerna kom att bli ett slags minne från beredskapstiden.

Men visböckerna från flottan har kanske framförallt ett starkt släktskap med sjömannens handskrivna visböcker. En del visor ur denna repertoar finns presenterade i boken *Visor & Verser från haven* av Anders Björklund och Gunnar Nordlinder (1980). Författarna menar att de handskrivna visböckerna har varit vanliga alltifrån segelfartygens dagar, men tyvärr har många äldre böcker aldrig tagits tillvara. Deras material sträcker sig ända fram till 1940-talet. Här har man dock uteslutit den stora kategori som flottisternas visböcker utgör.

Flottan och flottisten från Bohuslän

De flesta "kommissvisböckerna" från vår insamling är från åren 1915 - 1945, från ett världskrig till slutet av ett annat. Under första världskriget utökades värnplikten från 240 till minst 340 dagar. Efter kriget sjönk utbildningstiden för att med 30-talets krigshot återigen öka. 1942 förlängdes värnplikten till 450 dagar (Rehnberg 1967:29). Sakerligen har också många andra förhållanden i flottan

ändrats under dessa trettio år, men mycket har också varit sig likt - åtminstone om man får lov att tro vistexterna. Till det som har förändrats hör yttre förhållanden som fartygstyper och omständigheterna ombord på båtarna, kvalitén på maten, möjligheter att ägna sig åt fritidsaktiviteter som att lyssna på radio och gram-mofon osv. Till det som har varit sig likt hör den militära, hierarkiska uppbyggnaden, att man måste underordna sig och lyda, och det yttersta målet för utbildning och övningar ombord i flottans fartyg eller landanläggningar: "att förvandla enskilda individer till kuggar i ett maskineri" (Flottans män berättar 1979:51). Mats Rehnberg har också beskrivit kamratgruppen och kamratskapets stora betydelse som något bestående inom de militära enheterna genom tiderna. Den militära gruppen får snabbt vad som kunde kallas en grupptradition, man blir känslig för varandras gillande och ogillande. Ofta har man också umgåtts med kamrater från hemorten, och "de värnpliktigas beroendeställning har ökat deras inbördes sammanhållning. Dessutom befinner sig rekryterna i den ålder då de nyligen genomgått frigörelsen från föräldraberoendet och funnit en ny social förankring i gäng och andra kamratkretsar" (Rehnberg 1967:51).

Visböckernas nedtecknare är födda i Bohuslän mellan 1893 och 1925. Flertalet är fiskare och skutskeppare eller har haft andra näringar förbundna med havet. En del av de äldre böckerna har lämnats in av anhöriga till ägaren, och de har inte kunnat berätta så mycket mer än när, var och av vem boken skrevs. Några av de yngre visböckernas ägare har jag själv träffat och med dem har jag också haft möjlighet att göra en del intervjuer; oftast har de gjort sin värnplikt under andra världskriget, och är födda i början av 1920-talet. I något fall har jag fått ta del av visböcker från både far och son. Gemensamt för de bohuslänska flottisterna är alltså att de nästan alla kom från miljöer med näringar som har med havet att göra. De hade redan, sin ringa ålder till trots, ett förflutet med havet, båtar och livet ombord - antingen genom att de tidigare mönstrat som sjömän eller gått på fisket. Efter militärtjänsten fortsatte de oftast inom samma yrken.

Olof – en flottist som skrev visbok

Olof Berndtsson var en av dessa bohuslänska flottister som ägnade en del av sina kvällar i det militära åt att skriva visor. Jag intervjuade honom hemma vid köksbordet en tidig höstdag i september 1994. Olof föddes i Halsbäck på nordvästra Tjörn 1923, i en bygd där man mestadels levde av fraktfart, jordbruk och hemmafiske. Han mönstrade på en båt från Skärhamn redan innan han fyllt femton år, på våren 1938, och fick göra sitt första "hundår" som kock ombord. Första resan varade i åtta månader. Under kriget gick Olof med båtar i fraktfart på olika hamnar i Östersjön. Innan inryckningen hade han också gått på navigationskurs på Billströmska folkhögskolan, på Tyft. I oktober månad

1943 ryckte Olof in i det militära. Han var beredd på att få göra femton månaders "rekryt" och sex månaders beredskap – och att tiden i det militära kanske kunde bli ännu längre. Olof reste iväg tillsammans med barndomskamraten Valter. Med den bakgrunden var det ingen tvekan om att de unga männen skulle åka till Karlskrona och flottan. Alla släktingar följde med till bussen, många var oroliga, för det var ju krig ute i världen:

Men man var ju ung, 20 år, och allting, livet lekte, så vi tyckte att det var lite genant att de stod där nere på Långekärrens torg och halvt grät då bussen kom och vi gick på där. Ja, vi kom ju då på bussen och så kom vi till tåget i Stenungsund, och där strömmade till alla från Skärhamn och Rönnäng och Klädesholmen... vi hade ju seglat tillsammans och träffats ute i hamnar och så... Och sen så kom vi till Göteborg och där blev vi uppställda igen. Och då kom där en kapten ombord och en löjtnant och tog emot oss där och sa att – "Från och med nu står ni under Sveriges rikes krigslagar och allt vad ni gör nu så blir ni dömda efter det".

*Olof Berndtsson från Tjörn,
Karlskrona, hösten 1943.*

När Olof, Valter och de andra bohuslänningarna så småningom kom fram till Karlskrona var det redan mitt i natten. Första natten sov alla på golvet i gymnastiksalen. En vakt patrullerade mellan madrasserna och bevakade ordningen. Nästa morgon blev alla fördelade i olika luckor, de flesta hemifrån kom på samma ställe, därefter fick man sin dödsbricka och sitt nummer. Från och med nu hette Olof 3314-17-43 Berndtsson. De första siffrorna var något slags löpnummer, sedan kom beteckningen på det militära område man tillhörde, i detta fall I17, och sist kom inryckningsåret. Så fick man lämna ifrån sig sina egna kläder. Olof och Valter hade hört av äldre kamrater att man inte skulle ta med sig några fina kläder – de kunde ju bli liggande i nån fuktig säck i flera år. Uniformerna som man fick istället passade inte alltid – ”det var ju inga direkta modesalonger” som man kom till. Sen bar det av till luckan, till logementet, som mestadels bestod av en massa sängar:

Det var väldigt naket, kan vi säga, för det var dubbelsängar, riktiga järnsängar, de stod uppå varandra, stadigt på varandra – två och två. Och så var där två skåp emellan, och så var det två igen och så var det två skåp. Så stod de hela vägen runt... Jag hade en överslaf och Valter han låg under mig.

I tre månader fick Olof och Valter sitta i skolbänken, där de bl. a. undervisades i navigation, något som de inte var främmande för. Dessutom drillades de på kaserngården. När de blev lite mer ”varma i kläderna” fick de ut ett gevär och marscherade till ett fält, där det hölls skjutövningar. Den hierarkiska ordningen var viktig, och fast de flesta befälen var bra, så hade Olof svårt med hälsningsplikten på alla officerare:

Om du så träffade dom tio gånger om dan så fick du hälsa på dom och göra honnör. Och ute på stan var det hemskt, för hele stan vimlade utå de där militärerna, och det var ju frågan om vem skall du hälsa på och vem skall du inte hälsa på. Så man hälsade ju på biografvaktmästare och järnvägstjänstemän och poliser och allting... Och man kunde bli rapporterad om man inte hälsa på dom.

Det var bara på julen som man kunde resa hem, för endast då be-kostade flottan resan. Fritiden i Karlskrona tillbringades mest på logementet eller i dagrummet med kortspel. Man hade bara 50 öre om dan och det räckte inte till så mycket mer än tobak och någon fika på ”markan” då och då. Dessutom tyckte Olof att det var krångligt att gå ut på stan för det där med hälsningsplikten. Hela Karlskrona var ju också fullt av militärer och det var t. ex. dåligt

med plats på biograferna. Även om tiden ibland blev lite lång, så minns Olof att man också hade roligt tillsammans på luckan, det var ju många hemifrån som kände varandra sen tidigare. På logementet kunde man sova eller sysselsätta sig med olika fritidsaktiviteter, att skriva visböcker var bara ett av dessa tidsfördriv. Olof

*Att skriva visböcker var ett av tidsfördriven på luckan,
att brodera kuddar ett annat.*

Foto: Statens Sjöhistoriska museum

kunde sitta i överslafen och skriva i sin visbok, medan Valter satt i underslafen och broderade kuddar.

Det var för att tiden skulle gå, det var så långsamt därnere... Men det var många som hade terapiarbeten där, dom gjorde kuddar och tändstickstavlor och så där... Det var det man hade att göra på kvällarna. Och så var det nån som köpte en veckotidning eller så, men den gick ju runt så den blev nästan utsliten.

Efter tre månaders värnpliktsutbildning blev gruppen sjökom-menderad. 3314-17-43 Berndtsson blev uttagen till en grupp med

signal- och minmatrosor, och fick därför stanna ytterligare tre månader i Karlskrona, vilket inte var så roligt, eftersom flera av hans kamrater hamnade på andra kustartillerier och olika båtar runt om i landet. Efter denna tid hamnade Olof på en minsvepare, som låg stationerad vid Nya Varvet i Göteborg. Den nya stationeringen innebar fler hemresor över helgerna – med uniform naturligtvis. "Man kände sig som en militär hela tiden och stod under militära lagar". Livet blev ändå lite bättre på Nya Varvet och Valter kom också dit så småningom. Även om Olof inte klagar på tiden i Karlskrona så berättar han gärna om hur det blev mera familjärt när man slapp det stora logementet och kom ut på mindre båtar. Ombord på båtarna fick man lära sig att anpassa sig efter varandra, och det gick nog bäst utan kvinnor.

En sak som i handelsflottan – ombord i en båt alltså – det var ju en del som hade kvinnliga kockar. Men då fick det inte vara unga vackra flickor, det passa inte, för då blev det gärna lite avund, både jämte befäl och manskap. Nej, skulle det vara några så skulle det vara lite äldre garvade tanter, som hade skinn på näsan och kunde säga ifrån och så där. Då gick det bra. Men annars så gick det inte. Unga flickor och så, det var väldigt svårt att ha dom...

– Saknade ni inte töserna då, när ni var i flottan?

– Nej det gjorde man aldrig. Det blev väl mycket prat om det, men det stannade alltid med det. Och du vet i Karlskrona där var ju inga möjligheter. För du kan väl tänka dig under kriget – där låg ju både äldre landsstorm, och där låg värnpliktiga, och där låg flyget, och där låg flottan, och där låg officerare, det var ju så mycket blandat. Det var ju bara militärer där.

I stort sett låg Olof stationerad vid Nya Varvet fram tills dess att han muckade den 21 juli 1945. Då hade han tillbringat 611 dagar i det militära; han hade hela den tiden levt i en "manlig" värld under namnet 4314-17-43 Berndtsson, han hade "stått under" militära lagar och aldrig fått ta av sig sin dödsbricka eller uppträda civilklädd i offentliga sammanhang. Först nu fick Olof tillbaka sina egna kläder som lämnades in i Karlskrona hösten 1943. Längst bak i visboken står att läsa "Tiden har vi vunnit, Pinan har försvunnit".

Genast efter muck mönstrade Olof på en fraktskuta. Efter något år tog han "skepparexamen" på Sjöbefälsskolan i Göteborg och arbetade också på "Islandsfisket". Han gifte sig i slutet av 40-talet, fick två barn, blev så småningom delägare och ägare till olika båtar, som mest gick i fraktfart runt Sverige och i olika Östersjöhamnar. Senare arbetade Olof med lossning av bilar i Tjörns livaktiga hamn, Vallhamn. Han har även bedrivit s. k. "hemmafiske". Han pensionerades 1988, men fortsätter med småfisket. "Du vet att den dan ja

inte får se 'strana'², den e de inget riktigt med", brukar han säga. Visböckerna har han sparat genom hela livet.

"Denna bok är att förkorta timmarna i Pinan..."

Om man frågar visböckernas ägare idag om varför de skrev ner visor på det här sättet, så blir svaren oftast lite dröjande, och som intervjuare känner man sig rent av något generad över att ha ställt en så dum fråga. Männen blir fåordiga, det finns ingenting att säga ... varför och varför nej, det går inte att säga - man bara gjorde det. Det fanns väl inget särskilt att göra om kvällarna; en del fördrev tiden med att skriva visor, andra broderade, gjorde tändstickstavlor eller spelade kort. En av visböckerna börjar också med orden "Denna bok är att förkorta timmarna i Pinan. Jag började kvällen den 18/12 1927. Kl 5.20 e.m." (GOBIV TB 96b).

Att skriva ner visor var ett tidsfördriv, att sjunga dem kunde vara ett annat.

Jaa... jag vet när vi låg på luckan där så var det en nordifrå, vi kalla honom för Mandel, det var en riktigt käck typ. Han sjöng såna där småfräcka bitar eller så där - idag tycker du inte att dom är fräcka, men då tyckte vi att dom var småfräcke - å vi hade inga instrument, men han spela å sjöng, å de var på luckan, så där var liv på luckan, det kan en gott säga. Å han höll igång den där, å vi kanske bidrog vi andre också när vi hade haft en glad kväll å hjälpte till så gott vi kunde. Så det var en väldigt god stämning... Men när vi kom på båtarna så var det mer ordning, för att det var sammanhållning på båtarna. Å jag vet jag låg på en jagare som hette Kalmar och en som hette Helsingborg, å de var nye, som de kallades för statsjagare då, å det var i början på 1944, å där skrevs det en del å de sjöngs ju även nere på trossbottnarna, sjöngs visor å sånt där. Å där hade vi radioanläggningar med grammofon så att vi kunde spele bitar runt där på de olika trossbottnarna. Men där var många som sjöng å till och med hade instrument där på de större båtarna. Det var mest sjömansvisor, å det var mycket dom där skillingtrycken, Alpens ros å dom där tragiske kärleksvisorna om Elvira Madigan å såna där enkla som var lätta å komma över. (Rune Svensson f. 1922, Kungshamn)

Vilka av de värnpliktiga som till sitt tidsfördriv valde att skriva ner visor är väl svårt att säga något om, men flera av de intervjuade har haft ett stort intresse för just sång och musik. Dessutom hade en del kommit i kontakt med handskrivna visböcker ute på andra båtar. Rune Svensson från Kungshamn, som senare i livet bl.a. har ägnat sig åt att skriva och spela lokalrevyer, hade några kompisar med samma intresse:

Vi var ett par stycken, vi skrev ner såne där genom hörsägen eller låna varandras böcker, skrev ner bitar... det blev ju mest med marin anknytning då, å sen skrev vi såne där korte inslag som fanns, ja som vi hörde.

Även om flera av visböckernas ägare berättar om hur man kunde sjunga visorna till dragspel eller gitarr om kvällarna, så är det långt ifrån alla som har sjungit de visor som skrevs ner. En del har varken förr eller senare ägnat sig åt att sjunga. Många gånger var kommissböckernas visor "skriftlig tradition". Man lånade böcker av varandra och skrev av visorna. Samtidigt som de unga männen fördrev tiden skapade de också ett minne för framtiden. Flera av visböckerna börjar med orden "Visbok till minne av min exercistid".

Från man till man...

Någon gång kunde man naturligtvis teckna ner en visa ur minnet eller från schlagerhäften, radio och grammofon, men mestadels skrev man av varandras böcker. Olof berättar:

Det var en pojk ifrån Grundsund. Vi var kompisar, och han i sin tur hade fått låna böcker, och han var ivrig där, så lånade vi dom och läste dom och så köpte man sig en sån däringa med svarta pärmar, och så skrev man då lite grann på söndagar och på kvällarna när man hade tid...

När Olof kom ut på olika båtar fick han också låna visböcker av olika kompisar:

Sen så samlades man ju alltid på kvällarna, och så hörde man ju vad de sa. Så var det alltid nån som sa att det har jag i en bok här. Och då fråga man om man kunde få låna den. – "Ja, du får låna den, men du får vara rädd om den." För den var de väldigt rädda om se, ja mycket rädda om. Så dagen efter fråga de – "Har du skrivit färdigt nu så jag får min bok eller?" Ja de var de rädda om, sina böcker.

Men man skrev inte av alla visor.

Till en början så valde man ju det bästa, men hade man tid så tog man ju även skummjölken. Men annars så var det ju grädden till att börja med. Sen så försökte man ju inte få så långa. Men om tiden tillät så tog man de långa också.

– Ritade man av teckningarna också?

– Ja det gjorde man. Det var ju mest ankare och livbojar och båtar och ett och annat kvinnohuvud och så där. Det var ju efterapningar, och för att få det riktigt

bra så la man ju gärna ett kopieringspapper emellan, fast det tyckte inte den om som hade lånat ut boken, för då gjorde du ju märken i hans bok.

Rune hade en något annan inställning till det där kopierandet:

Vi hade hamnat nere på radioskola då... då kom jag i kontakt med en som också var radiotelegrafist, å han visa mig en bok å den fick jag låna, men han sa, kopiera inte teckningarna, sa han, teckna själv... Å det är väldigt värdefullt att man inte kopierar dom, möjligtvis sitter å tittar på dom å ritar men hittar på egna alster.

Visor och teckningar överfördes alltså från man till man, från en bok till en annan, många gånger också från en äldre årskull till en yngre. Men den som skrev av en annans visbok valde också ut den eller de visor som passade honom, därför blir ändå inte den ena boken den andra lik. Visböckerna är både lika och olika.

Innanför de svarta pärmarna...

Om man slår upp en av dessa mjuka, svarta pärmar, så hittar man på insidan av omslaget oftast namnet, hemorten, stationeringen och det militära numret på den yngling som en gång skrev boken. Många gånger finns här också en teckning, som t ex kan föreställa ett skepp innanför en frälsarkrans, kanske namnet på en flicka och så några ord om att boken är till minne av exercistiden. Sedan följer visorna utan någon speciell ordning. De värnpliktiga verkar ha bemödat sig om att skriva så vackert som möjligt. Efter varje visa finns vanligtvis en anteckning om när, var och av vem den har skrivits ner, och sen kanske en avräkning på tiden fram till "muck" – "128 bullar kvar, och sen från 'Finan' far". De där "bullarna" förekommer i nästan alla böcker, och att man räknade dagarna i bullar berodde på att flottans bullar en gång i tiden var hårda och inte särskilt goda, och att man fick en sådan

Första sidan i en visbok tillhörig Wilhelm Andréasson, f. 1907, Bohus Björkö.

varje morgon. I flera av visböckerna finns också teckningar, som kan inrama texten på olika sätt, ibland är de placerade på egna sidor eller tillsammans med kortare poesistrofer. Teckningarnas ursprungliga förlagor tycks mestadels ha varit olika tatueringar. Båtarna, kompassrosorna och kvinnorna kan också vara färglagda på samma sätt som tatueringar. Populära förlagor är t.ex. "Sailors grave", "Tro, hopp och kärlek" och "Hands across the sea". Några flottister har låtit sina kamrater rita och skriva i böckerna; ibland hittar man också namnen på alla kamraterna på luckan någonstans i slutet av visboken. En del har gjort ett innehållsregister, och så allra sist: "Vi har kämpat vi har vunnit, sista bullen har försvunnit".

Repertoaren

Här skall jag ge en kort inblick i repertoarens sammansättning och se vilka visor som har varit vanligast förekommande, därefter följer en närmare presentation av "Taubevisorna", de rena "Kommissvisorna" och ett avsnitt om alla texter som handlar om kvinnor av olika slag.

Visböckernas repertoarsammansättning är sig ganska lik genom de 30 år som jag har följt. Här finns många sjömansvisor, visor med anknytning till hembygden, visor som blev populära genom skillingtryck under 1800-talet, specialskrivna texter om militärlivet på båtar, i kaserner och olika hamnar, parodier, lite poesi, revyvisor, bondkomikervisor, fula visor, populära slagdängor, sjömansvalser och schlagers. Flertalet texter har en eller annan anknytning till sjömanslivet eller livet i det militära.

En del föredrar att skriva bara schlagers och "skillingtrycksvisor", andra har ägnat nästan hela sin bok åt att skriva visor och poesi som har med militärlivet att göra, några har flera fula visor och pornografiska berättelser än andra, en del har inga "fula" visor alls – men i många visböcker finns det en blandning av alltsamman.

Vissa texter försvinner med tiden, nya kommer till, men mycket är bestående. Många av de visor som spreds genom skillingtryck under senare hälften av 1800-talet och 1900-talets början verkar ha varit lika omtyckta under hela perioden. Flera flottister av årsmodell 1915 satt t.ex. och skrev ner texten till "Alpens ros", och så var också förhållandet när det var dags för 1943 års flottister att skriva i sina visböcker. Enligt Rune Svensson så sjöngs den visan också ute

på båtarna så sent som 1944. De visor som har varit populära under hela perioden, det mest bestående i kommissböckerna, visar sig också vara skillingtryckens typiska repertoar. Däribland finns några favoriter; de har alla anknytning till havet. På första plats hamnar den känslamma visan om "En sjömans begravning". Den finns med i nästan varje visbok ända fram till 1945.

Sakta över mörkblå vågor
rör sig skeppets stolta stam
och i österns purpurvågor
bryter dagens gryning fram

Kistan den iordning göres
uppå gammalt sjömansbruk
och till relingen den föres
endast gjord av segelduk

Ingen ros och ingen blomma
pryda skall en sjömans grav
endast vågor gå och komma
skeppet gungar an och av (GOBIV TB 99)

Nästan lika ofta hittar man visan om "Skeppet Skulda", även den en förlisningsvisa. Den tredje favoriten är "Älvsborgsvisan", som också finns med ända fram till 1945.³

Den blomsterprydda gondolen gled
utöver Älvsborgs blåa böljor ned
det var så hemskt i den mörka natt
en flicka skön vid rodret satt

Visan har tragiskt innehåll. Den lagerkransade Sigrid styr fram gondolen utanför Älvsborg och sjunger för sin Herman som sitter fängslad därinne, men hon drunknar när "havet ryter och åskan går". Herman rymmer, kastar sig i havet och drunknar han också; "man sen som vålnader sett dem gå, ibland de höga bergen grå". Andra, omtyckta visor ur denna mycket spridda genre är t.ex. "Kors på Idas grav", "Böljans dotter" och "Graven på stranden". Kommissböckernas vanligaste, mest bestående, visor innehåller mycken sorg och tragik.

De äldre visböckerna rymmer många berättande sjömansvisor, varav flera också har utkommit i skillingtryck. De handlar om sjömannens liv, om resor och olyckor på haven. Rena arbetsvisor eller shanties förekommer sällan. En del av sjömansvisorna har

anknytning till Bohuslän, och kan handla om olika fisketurer eller båtar med hemmahamn längs bohuskusten. Här finns t.ex. i flera visböcker några texter av fiskaren och sjömannen Christian Dahlin (f. 1883) från Hunnebostrand. Dahlin tryckte och spred sina visor i enkla häften, främst under 1910- och 20-talen (GOBIV TB 21). "Ett sjömansöde" handlar om en sjömans liv (hans eget) under första världskriget. Den hör till hans mest omtyckta texter och har en något mer realistisk ton än vad som är brukligt i kommissböckerna:

Vad som sjöman jag fått lida, härom nu jag tala vill
Sjömanslivet dock jag älskar, sjömanslivet hör mig till
Arbetslös en tid jag varit och då tiden bliver lång
Därför fattar jag nu pennan formar orden till en sång

Krigets färd sig utbreder över både land och hav
Många av de svenska sjömän fick i havet då sin grav
När som fartygen de sprängdes utav minor och torped
Fingo dessa sjömän också följa med i djupet ned
(GOBIV TB 59d)

Visbok tillhörig Olof
Berndtsson, f. 1923,
Tjörn.

Temat skeppsbrott och olyckor är överhuvudtaget mycket vanligt med titlar som "Ångaren Norges undergång", "Det brunna skeppet", "Hönöfiskarens förlisning", "Sydkustens förlisning" och "Titanics undergång". Men här finns också sjömansvisor som handlar om den trogna sjömanshustrun som blir änka när mannen blir borta på sjön. Och många texter som handlar om sjömännens såväl trogna som otrogna flickor, vilka vi skall återkomma till. En speciell kategori utgör de visor som handlar om glädjeflickor eller flickor som har "råkat i olycka". En del av dessa finns

med under hela perioden, men många försvinner för att istället ersättas av sjömansvalser och Taubevisor.

Revyvisor, valser och slagdängor eller schlaggers verkar ha varit mer kortlivade än skillingtrycksvisor och sjömansvisor, men även en del av dessa behöll sin popularitet genom längre tid. "Arholmavalsen", som kom ut på grammofonskiva 1914 (Ericson 1989:170-

171) finns avskriven i var och varannan visbok 1915-1918, men förekommer även under 20-, 30- och 40-talen. "På Roine strand", som är mer av en "sångpärla" ur pianorepertoaren, var också mycket vanlig under första världskriget, men verkar inte ha behållit sin popularitet under 30- och 40-talen, inte heller "Hesselbysteppen" eller en del andra titlar, som har fallit i glömska. Men det kommer nya schlagertexter istället, t.ex. "Lyssnar du ikväll till mig lilla mor", "En natt på Ancora bar", "Bel Ami", "Aloha-oe" och många flera. Schlagertexterna anknyter mestadels till sjömanslivet och det gör naturligtvis också alla "sjömansvalser" ur Ernst Rolfs repertoar. Men det är inte en av Rolfs valser som har fångat det största intresset hos flottisterna, utan istället den mer skämtsamt, berättande visan "Bland bränning och skär", som enligt musikforskaren Olle Edström såväl i text som melodi mer anknyter till en äldre, berättande kategori av sjömansvisor (1989:85).

Jag föddes ut på Nordsjön en stormig vinternatt
när stormen tjöt i spanterna och far min stod vid ratt
Jag kom i bränning å skär
å där fick jag min karaktär
som liknar havets vilda makter på ett ungefär

Jag växte upp blev vackrare än själva don Juan
jag måste ha polisens hjälp mot flickorna i hamn
Dom var som bränning å skär
dom låg på knäna här å där
å grät för att dom alla ville bli min hjärtans kär (GOBIV TB 90b)

Taubevisorna

Från och med 1924 börjar Evert Taubes visor bli populära i visböckerna. Spridningen underlättades säkert av en rad gram foninspelningar. Taubevisorna skiljer sig inte så mycket när det gäller form och innehåll från de äldre sjömansvisorna. Det är främst visorna ur Evert Taubes första vissamling, "Sju sjömansvisor och Byssan lull" (1919) som finns representerade i kommissböckerna. Populärast är visan om "Fritiof Andersson", som handlar om hur Fritiof råkar illa ut i Buenos Aires på grund av en skön seniorita:

Han såg på hennes ögon och hennes svarta hår
och hennes lilla rosenröda mun
och hennes vita tänder och hennes bruna arm

och hennes smala händer och hennes höga barm
och sen tog Fritiof Anderson den flickan i famn
Så gör en sjöman när han går iland

Glädjeflickan i främmande hamnar förekommer också i "Flickan i Havanna", som hamnar på andra plats bland "Taubefavoriterna". Men här finns också visorna om "Karl-Alfred och Ellinor", "Den sköna Helén", "Turalleri" och "Resan till Spanien". Dessa hänger med ända fram till dess att kommissböckerna blir allt sällsyntare i slutet av 1940-talet. Deras popularitet kan bara mätas med "Balladen om briggen 'Blue Bird' av Hull", vars "undergångstema" kan jämföras med äldre texter, och som publicerades i "Fritiof Anderssons visbok" (1929). I denna samling ingår också en del andra favoriter, såsom fortsättningen på visan om Fritiof Andersson – "Jag är fri jag har sonat...", "Karl Alfred, Fritiof Andersson och jag" samt "Tatuerar-valsen".

De Taubevisor som skrevs ner av av de unga flottisterna stämde väl in i stilen och med de ämnen som tidigare var besjungna i visböckerna; "Jag har skrivit till min flicka" var ytterligare en sådan visa, där temat är längtan efter den trogna, väntande flickan. Däremot skrev de bohuslänska flottisterna aldrig av Taubevisor som inte stämde in i miljön eller med vistraditionen.⁴ De visor som skrevs ner i kommissböckerna låg däremot mycket nära en redan befintlig tradition med berättande sjömansvisor. En del av visorna i "Sju sjömansvisor och Byssan lull" är också upptecknade ur muntlig tradition och har inte skrivits av Evert Taube, t.ex. "Turalleri" eller "Flickan i Hamburg". Likaså uppger Evert Taube att melodin till "Resan till Spanien" är "upptecknad efter ett handklaver vid Kungliga Flottan" (Taube 1978:20). Troligen är det melodin till "Värvningsvisan" eller "Marinvisan", vars text ofta förekommer i de äldre visböckerna, som Taube har hört, och som vi skall återkomma till längre fram. Visforskaren Bengt Jonsson menar också att Evert Taube var "en framstående kännare av den folkliga svenska sjömansvisan", och att han i flera av de ovan nämnda visorna "skriver helt i den folkliga sjömansvisans stil och anda" (Lantz & Jonsson 1980:17-18).

En av visböckernas ägare, Sigurd Andersson från Rågårdsvik, har också berättat om hur Taubevisorna kunde leva sitt eget liv. Han lärde sig den populära visan om "Blue Bird av Hull" i Karlskrona 1940 av en exerciskamrat från Kåringön. Det var första gången han hörde den, och han har allt sedan dess sjungit visan på den dur-

melodi som kamraten sjöng, inte på den mollmelodi som Evert Taube själv skrev. Sigurd Anderssons melodi till "Blue Bird" påminner stilmässigt om sekelskiftets durmelodier och samtida schlagers. Evert Taubes egen melodi hade Sigurd vid ett senare tillfälle hört i radio, "men den var inte så bra, den andra passade bättre". Denna durmelodi sjungs av flera sångare på västkusten, och alla är lika övertygade om att det är den rätta och ursprungliga (Nordström 1993:5).

"Vi kommo till Karlskrona och uniform vi fick ..."

Visorna med anknytning till livet i Karlskrona eller ombord på marinens fartyg förekommer under hela tidsperioden. Melodier och ordval kan skifta, men innehållet är i stort sett sig likt. Av versmättet att döma så är många skrivna till gamla, kända melodier, och kan t.ex. berätta om resan till Karlskrona, som i denna visa ur en bok från 1916, möjligen sjungen till melodin "I Gellivare trakter":

Vi nu vår visa sjunger om ni vill lyssna till
Det är om vår exercistid vi nu omtala vill
Sjötjänstare vi äro från Bohus klippor grå
Vi fingo lämna hemmet och kronans lump ta på

Vår järnvägsfärd den började en stad vid bohus kust
och därifrån vi foro med mycken liv och lust
Men glädjen snart sig ändrade till både kropp och själ
till deras stora nöje som voro vårt befäl (GOBIV TB 125)

Visorna berättar ofta detaljerat om själva inryckningen, om tågresan, framkomsten, den första övernattningen, de nya kläderna och så maten förstås, som också kan vara ett tema för sig.

Var morgon får vi bulle
så stor och rund och skön
som är bakad utav vetekli
och vattnet ifrån sjön

Till middag får vi soppa
med fyra arter i
man kan av ilska hoppa
men man måste låta bli (GOBIV TB 180)

Här finns också klagomål mot många andra förhållanden i det militära, ofta gentemot befäl och stamanställda soldater, och visorna skulle väl kunna rubriceras som ett slags protest- eller missnöjessånger. En del texter har också använts som "mallar"; nya årskullar har bara bytt ut namn på personer, båtar och platser, som t.ex. i "Flottisten" och "Beväringsvisa":

Den 14:e juli den glömmar jag ej
när kronan behagade inkalla mej
att göra min värnplikt i 200 dar
ni kan ju ej tänka hur tråkigt det var

Nu måste man skiljas från den man har kär
du otäcka kommis som var mig så när
adjöss lilla rara älskade söta
snart är jag hemma för att åter dig möta (GOBIV TB 177)

I min sång denna gång
vill jag skriva om ett tvång
som vi haft under årets exercis
Allt ont som vi fått
under dagar som gått
sakta fram över Fylgias däck

När ja reste åstad
var jag unger och glad
Jag blott drömde om flickor och vin
Sen den lyckan tog slut
när jag skickades ut
för att lära mig svensk disciplin... (GOBIV TB 125)

Den senare texten är hämtad ur Anders Simonssons visbok, skriven ombord på H.M. Fylgia 1916. Anders själv kom från Rågårdsvik. Samma visa, fast med lite variationer, skrev den unge värnpliktige Kurt Nilsson från Skillingholmen ner i sin bok när han tjänstgjorde på Drottning Victoria "infrusen å Hårsfjärden 19/1 1941". Flera av "kommissvisorna" förekommer under hela den undersökta perioden, men anpassade till nya årskullar och båtar.

Mycket vanliga är också den typ av parodier som Mats Rehnberg har hittat i soldatvisböcker från andra regementen (Rehnberg 1967:222-231). Parodierna är oftast inga visor, utan kan ansjelas på religiösa texter, böner, psalmer och fosterländska sånger, som

t.ex. i "Vår mat, vår mat, vår backlagsmat, ljud högt, O dyra ord" (GOBIV TB 134). Men det oftast parodierade stycket är nog "Krigsmans erinran", som de värnpliktiga tvingades att lära sig utantill och läsa i korus, och som kunde få ett helt annat innehåll i deras egen version:

Krigsman skall ingen frukta, men vara fjällan huld och trogen, han skall med aptit och energi uppåta alla de kuseskivor honom vid skaffningen åläggas ... (GOBIV TB 96b).

Ett annat populärt prosastycke innehåller en beskrivning av flottistens utseende och beteende:

Betraktar man noga en flottist sönderfaller han i tre stora delar: blåkragen, tjafsens och förhållningsboken. Dessutom är att märka lederna, huvudet och armarna. Han vistas huvudsakligen vid kusterna och uppträder i stora flockar som kallas gäng eller parvis i enkla fall ... Han är ej farlig och angriper ej människor utom då han blir retad eller på kommando. Dock finnes det en och annan som angriper "det täcka könet", särskilt efter mörkrets inbrott... (GOBIV TB 31)

Den värnpliktige flottistens möten med flickor i Karlskrona eller olika hamnar är också ett mycket populärt ämne. I hamnarna kan flottisten ha framgång, men i Karlskrona är det värre, och visor och poesiverser blir ett slags klagoskrifter över de flickor, som väljer en stamanställd, en "kanin", istället för den stackars "bassen".

Pinans flickor så rara
de tar sina kaniner bara
under armen och låter
oss beväringar vara
Vi bassar nu här får gå
och vara sura i varje vrå
bara för att vi i Pinan ingen tjej kan få (GOBIV TB 134)

Trots beväringarnas avoga inställning gentemot de stamanställda, så handlar ändå en av de populäraste visorna om en sjöman som har låtit lura sig av flottisternas granna kläder och tagit värvning i marinen; det är den tidigare nämnda "Värvningsvisan" eller "Marinvisan". Denna variant är hämtad ur en visbok från 1934, tillhörig Vilhelm Gustafsson, f. 1914 på Gullholmen.

Jag var en livad yngling, knappt fyllda sjutton år
så lätt och glatt slog hjärtat i livets sköna vår
Så lätt och fort gick tiden och jag var nöjd och glad
tills jag fick se en sjöman vid marinen

Med militärisk hållning han gick på gatan fram
och vände sig och kikade det gjorde var madam
och flickorna dom rodna å ligapojkar skrek
nej, se där går en sjöman vid marinen

Ja herre Gud i himmelen så härlig han såg ut
den lugna forna tiden jag trodde den tog slut
Ej hjälpte här förmaningar ej hjälpte gråt och bön
jag måste bli en sjöman vid marinen

Beslut och handling följde, jag gick till lotskapten
bland alla som sig värvade så var jag en bland dem
Kontraktet skrevs nu under, storkovan då vi fick
och kropp och själ försålles till marinen

Vi kommo till Karlskrona och uniform vi fick
men aldrig uti livet glömmes detta ögonblick
vi kallades matroser, men slavar blevo vi
ty slav är den som tjänar vid marinen

Ej mycket får man lära som till sjömansyrket hör
men hur kanoner laddas och skarpa knallar gör
samt såga ved och kola, på varvet knacka rost
ja sådant för man lära vid marinen

Den granna uniformen och så Karlskrona öl
har lockat mången yngling att bli en värvad knöl
Ja dressen den är stilig, men magen den är tom
och själen är förkrympt av disciplinen

Skrivet söndagen den 23 september 1934 till ankars vid Waxholm.
1.202.34. Gustavsson. H.M.S. Psilander. (GOBIV TB 134)

Motivet med flottistens kläder återkommer också i andra visor.
Oftast handlar det om att de stamanställda har grannare uniformer

med flera streck och därmed gör större intryck på flickorna. Men den värnpliktige är också stolt över sina kläder, och i en del senare texter berättas om hur flottisten gärna vill unna sig lyxen att ha "tjafs" på sina byxor. Många lät också sy in extra kilar i byxorna för att de skulle bli vidare nedtill, men detta var strängeligen förbjudet (Flottans män berättar 1979:24). Visan om "Byxkilarna" från år 1935 är uppenbarligen skriven till melodin "Vem kan försaka en enda liten stilla flirt":

Varför försaka ett enda litet svajgt tjafs
tjafset kommer kanske aldrig tillbaka
Tag vad som bjuds när du får någonting
Rapporter och lasse⁵ det kostar dej ingenting
Varför försaka ett enda litet svajgt tjafs
tjafset kommer kanske aldrig tillbaka (GOBIV TB 31)

Flera visor är skrivna till kända melodier, ibland med anspelningar på den ursprungliga texten, som i "Byxkilarna". Melodin till "Barn-doms-hemmet" tycks också ha varit tacksam att använda sig av:⁶

Kommisslivet.

När som pansarplåten⁷ fram på bordet glider
och det feta fläsket lyser bakom den
så en tallrik ärter dukas fram på bordet
detta äts i forna dar med fart och kläm

Det var exercis och övning hela dagen
när som tjugooåring jag vid flottan var
Och de minnen som jag har från dessa dagar
är de värsta och de hemskaste jag har

Ifrån havet intill kusten skrovet glider
intill mobiliseringskajen då och då
fast jag ej förtöjt på långa, långa tider
kusten har jag aldrig, aldrig glömt ändå (GOBIV TB 178)

Kommissvisornas populäraste motiv - den hårda disciplinen, slave-riet, flickornas kärlek och svek, den usla maten och kamratskapet - förekommer också i muckvisorna. "Utmönstringen" är skriven till melodin "Hälsa dem därhemma":

Från Karlskrona far jag
reser åter hem
och en lättnad är det

Jag har nu min frihet
och kan klämma i
farväl med kommisslivet
och dess slaveri (GOBIV TB 68)

Flickorna – så nära, men ändå så fjärran ...

Det bor en flicka intill mitt rum
Vi ser varandra så sällan
en vägg oss skiljer med några tum
Tänk, bara väggen emellan

Jag hör när hon uti täcket drar
och kryper lakanen emellan
strax tanken genom mitt huvud far
Tänk: bara väggen emellan

Ibland jag drömmer hon är hos mig
jag lockat henne i fällan
Men när jag vaknar inne hos mig
så, nog fan är väggen emellan (GOBIV TB 179)⁸

När man sitter och bläddrar i visböckerna, så slås man av att väldigt många texter handlar om det "avsaknade" könet. I denna "manliga" miljö var kvinnorna långt borta, men ändå oerhört nära. Drömmen om det motsatta könet kunde se ut på många olika sätt; kvinno-bilderna i visböckerna är inte entydiga. Flera korta poesiverser handlar om kärlek och kyssar. Här finns mycken längtan efter flickor, som kan vara ack så ljuva, men också svåråtkomliga och opålitliga:

Teckning av Rune "Radio" 3268-17-42 Svensson, f. 1922. Kungshamn.

Att kyssa få en vacker flicka
är livets högsta poesi
ett rus från ljuva läppar dricka
All världens lycka bor däri

Fråga ej varför hjärtat gråter
och mitt öga brista vill
ingen glädje jag får åter
om du ej mig tillhöra vill (GOBIV TB 96b)

Att en vacker flicka se och icke kyssa våga
det är som vid källan stå och känna törsten plåga (GOBIV TB 59d)

Tag ålen vid stjärten
och kvinnan på orden
så har du det säkraste handtag på jorden (GOBIV TB 111a)

Kvinnor verkar vara ett svårt kapitel, som man behöver lära sig
mycket om. Det är minst lika svårt som att föra fram en båt med
säker hand.

Varför kallas ett fartyg hon?
Därför att hon liksom kvinnan är svår att styra
Därför att hon liksom kvinnan är dyr att rigga
Därför att hon liksom kvinnan måste riggas för att se någonting ut
Därför att hon liksom kvinnan måste föras i hamn och bindas vid ringar
Vilket härmed intygas (GOBIV TB 96b)

Flottisternas kvinnoideal kan man läsa sig till i den populära versen
om "Hur en sjömans flicka bör vara", som återkommer i många
visböcker under hela den undersökta perioden.

Alla glada sjömän blå
önska sig en flicka få
Ej för mager, ej för fet
ej för kall, men ej för het
Ej för rank och ej för krokig
ej för klok, men ej för tokig
Ej för gammal, ej för ung
ej för snål ej med för öppen pung
Ej för sömnig, ej för vaken,
enkelt klädd, men inte naken (GOBIV TB 179)

Kapitlet flickor återkommer också, om än på lite annat vis, i de "fula visorna". Bengt af Klintberg och Christina Mattsson skriver i *Fula visbokens* förord: "Otaliga sjömän och soldater har gjort sig av med sina handskrivna visböcker när de skulle gå i land eller lämna kasernlivet. Böckerna innehöll vistexter som de inte ville bli förknippade med. En tjänsteman vid ett av våra stora folkminnesarkiv har berättat för oss att han under 1940-talet returnerade samlingar med obscena visor till upptecknarna" (1980:27). Många forskare har också påpekat att de erotiska visorna "ingenstans har varit så vanliga som i slutna manliga kollektiv: soldatkaserner, fartyg, drängstugor, skogshuggarbaracker" (aa:31). Säkertligen förhåller det sig så att inte heller jag har fått ta del av alla visböcker med "fula visor" i. Under ett dokumentationsprojekt i Västsverige talade en äldre man om att han hade en visbok från "kommissiden" hemma, som han dock inte ville visa, för då skulle jag "rodna långt upp över strumpeskaften". Jag vet inte hur många som har behållit sina fula visor för sig själv, eller några, som Christina Mattsson och Bengt af Klintberg säger, har gjort sig av med sina böcker. Men de böcker som jag har fått in har för ägarna varit ett kärt minne, så det verkar inte helt konsekvent att man skulle slänga bort en sådan bok. I alla fall finns här flera fula visor - och en del erotiska noveller. Graden av "fulhet" varierar. Ofta handlar det om parodier, omskrivningar på redan kända texter, som "Vid femton års ålder en hora jag blev" och "Anders han var en hurtiger dräng, plöjde så mången fåra". Flera visor som ursprungligen blev populära genom skillingtryck i slutet av 1800-talet har också använts som förlagor, som den tragiska, men nu mycket fräcka, visan om "Balsalens

drottning", liksom "Sandahls kanon" som istället har blivit "Myrdals kanon":

Det vankar en flicka så ensam i skogen
hon skall till en sjöman som väntar vid logen
men när hon kom dit stod en hel bataljon
där redo att avfyra Myrdals kanon (GOBIV TB 111 a)

Påfallande ofta är det genom en kvinna som de erotiska upplevelserna beskrivs:

Jag gick mig ut en aftonstund, att ta mig en promenad
Min fästman vid min sida gick, som alltid var så glad
Tralla la
Min fästman vid min sida gick som alltid var så glad

Han handen förde längre ned till mina ben och lår
Till stället som bekransat är med svart och krulligt hår

Då minnes jag min mammas ord, var rädd för varje man
Ty gossar uppå dej små gossar göra kan

Men Villiam han viskade ligg still min dyra skatt
Sen böjde han sig sakta ned och grep den styve fatt

Då kom där fram en stor filur så jag blev nästan rädd
När jag fick se hur lång han var, och nertill hårbeklädd

Min kropp den skälvde och som utav salighet beskänkt
att himlar uppå jorden finns, det aldrig förr jag tänkt
Tralla la (GOBIV TB 90 b)

I flera av dessa erotiska visor och noveller är flickan så mycket oskuld att hon knappast vet vad det hela handlar om, men hon blir genast mycket förtjust i det som gossarna gärna vill göra med henne. Kvinnorna i dessa visor är klart intresserade av erotik, vare sig de är oskulder eller "horor". Det finns också två slags visor som handlar om horan eller glädjeflickan. I det första fallet – när man kallar henne för hora – så har texten också ett erotiskt innehåll, och attityden gentemot flickorna kan vara ganska kall:

I Kungsträdgården det satt en hora och pissa
och mittemot satt tvenne sjömän och fnissa
Kom hit du hora skall vi dig knulla för pengar
för vi är sjömän och inga vanliga drängar (GOBIV TB 111 a)

När man däremot sjunger om "glädjeflickan", så kan det röra sig om en helt annan, tidigare nämnd, kategori av visor, för i kommissböckerna finns också texter som berättar om den sorgliga bakgrunden till varför någon blir glädjeflicka. I visböckerna från 1916 fram till 1935 hittar man ofta visan om "Blondinen", "Glädjeflickan" eller "Schweizerflickan". Här följer en variant ur en bok från 1933, tillhörig Gunnar Andréasson, f. 1913 på Klädesholmen. Han har också sjungit in visan på band.⁹

Uti staden i ett ödsligt näste
satt en gång en vacker ung blondin
Hennes kinder voro liksom rosen
hennes ögon voro himmelsblå

Vacker var hon, skapad till behagen
hon tog plats uppå ett Schweizeri
Mången blev i flickan djupt betagen
hon lät sig tjusas, men gick ändå fri

Men så kom där en ibland de många
han som rövat flickans heder bort
Först med guld, och sen med löften fagra
stal han hennes heder inom kort

Ofta såg man henne sent om kvällen
titta fram vid lyktans dunkla ljus
för att av de djuriska begären
skaffa sig en herre och ett rus

Hennes plats blev sedan bakom muren
hennes död blev en för tidig grav
för att hon har låtit så sig narras
O ve, o ve, den hennes heder stal (GOBIV TB 31)

I andra böcker innehåller visan ibland ytterligare en strof som berättar att den stackars glädjeflickans fader var en sjöman som för längesedan har försvunnit och att hennes mor "gick på gatan". Att döma av de sex uppteckningar som sedan tidigare finns på Svenskt visarkiv har "Glädjeflickan" mestadels har sjungits av män.

Det finns ytterligare en "favoritvisa" i kommissböckerna som behandlar ett liknande ämne, och det är den s.k. "Eiravisan" eller "På Kungsholms strand". Den var populär under ungefär samma period som "Glädjeflickan", och handlar om de flickor som hamnade inom lås och bom på "Eira", kurhuset för veneriska sjukdomar på Kungsholmen i Stockholm.¹⁰

Innehållsmässigt skulle man väl kunna jämföra denna kategori med en del av Evert Taubes visor, t.ex. "Flickan i Havanna", men där Taubes text bejakar flickans sätt att försörja sig. Samma ämne dyker också upp i visorna "I den fattiga stugan vid Näset" och "Göteborgs-flickorna".

Man kan, som sagt, hitta flera olika kvinnobilder i visböckerna. Här finns den "fallna kvinnan", som ibland inte möter någon sympati, men som man också kan tycka synd om. Här finns också den trogna, väntande kvinnan, fästmön, som ofta finns därhemma, hon som en gång skall bli sjömanshustru, en troget väntande. Ofta sammanfaller bilden av glädjeflickan med erotiska bilder, med längtan efter sex. Bilden av den trogna flickan sammanfaller med längtan efter den "rena" kärleken. Den blivande frun skall vara varken "kall eller het", inte vara överdrivet kort eller lång, inte för klok och inte för tokig; hon skall helt enkelt bara vara vanlig. Men i vissa av visorna finns båda dessa kvinnobilder i en och samma kvinna, som när oskulden förvandlas under sitt första möte med erotiken.

Bilden av den trogna kvinnan återkommer också i många av de texter som handlar om längtan efter mor därhemma, för finns det någon kvinna som man kan lita på i alla väder, så är det hon, som i den populära "Mor lilla mor":

Mor lilla mor, vem är väl som du
Ingen på hela jorden
Ingen kan älska mig såsom mor
ingen kan så försaka
Kunde jag, kunde jag blott en gång
skänka dig det tillbaka (GOBIV TB 96b)¹¹

Tro, hopp och kärlek – några sammanfattande tankar

Liksom tiden i det militära utgjorde en tydligt avgränsad period i livet, så kunde kommissboken vara något speciellt. Olof Berndtsson berättade att han ibland hade haft med sig sin bok ut på andra båtar i handelsflottan – "men det var ju ett minne, man var ju lite rädd

om dom, det har nästan varit lite mera hemlighetsmakeri". Men bruket att skriva visböcker hade en del av de värnpliktiga med sig hemifrån eller från andra båtar. Några fortsatte också att skriva visor i det civila, ute på fraktskutor och fiskebåtar, medan andra endast ägnade sig åt detta under tiden i flottan. Intresset för att fortsätta med visböckerna hänger ofta samman med lusten att sjunga.

Mats Rehnberg menade att visböckerna från beredskapstiden innehöll färre visor än tidigare visböcker (1967:207-221). De bohuslänska flottisternas böcker blir möjligen något tunnare med tiden, speciellt de vars ägare inte sjöng visorna själva, men det handlar inte om någon större förändring. Rehnberg ansåg också att beredskapstidens beväringar framförallt skrev ner sådant som inte fanns på andra ställen, t.ex. i billiga vis- och schlagerhäften, i radio och på grammofon (1967:220). Det gäller inte bohusläningarnas urval; här finns många texter som fanns att tillgå på andra ställen. Det verkar istället som om man främst har skrivit ner sina favoritvisor – "grädden" – och att de flesta verkligen valde ut vad man skulle skriva i sin bok. Den skulle ju också bli ett minne från beredskaps-tiden, ett dokument att själv läsa någon gång i framtiden och kanske visa andra.

När du vid cirka 50 år
till byrålådan går
Tänk då på kommisstoken
som skrev i denna boken (GOBIV TB 179)

Däremot är det väl mycket troligt att man också sjöng andra visor under tiden i flottan, visor som aldrig skrevs ner i böckerna, visor som kanske ansågs för fula eller för vanliga. Musiketnologen Märta Ramsten har i "Folkmusikboken" skrivit om folklig vissång. Hon berör också de handskrivna visböckerna, och menar att deras urval inte alltid innehåller de visor som man sjöng ofta (1980:128).

*En av visböckernas
ägare, Alf Johannesson,
f. 1910 i Skärhamn,
bakom ratten i unga år.*

Kommissböckernas repertoar visar också hur flottisterna verkligen medvetet valde bland ett allt större utbud av schlager och visor som fanns att tillgå under den aktuella tiden. De gamla visorna, en gång publicerade i skillingtryck, och kanske sjungna ombord på segelfartyg, hängde med under hela perioden. Det hindrade ingen från att ta till sig nya sjömansvalser eller schlagers. Kapten Sigurd Sternvall som på 1920-talet samlade in traditionella sjömansvisor var synnerligen förargad på de nya sjömansvalserna och andra "kommersiella" visor. Han menade att de inte hade något med sjömansdiktning att göra (Lantz & Jonsson 1980:16). Även om det inte var sjömännen själva som hade diktat dessa visor, så verkar det ju inte som om de ratade dem för den saken. Tvärtom förekommer t.ex. "Släckta fyrar" och "Axel Öman" i flera visböcker tillsammans med mer traditionella sjömansvisor. Visböckerna rymmer såväl kontinuitet som förändring. Men de texter som skrevs ner stämde oftast väl in i den äldre traditionen, både till form och innehåll. Detta kan

Teckning ur visbok tillhörig Yngve Hansson, f. 1912, Kungshamn.

man också se på sättet att skriva kommissvisor till kända melodier och på urvalet av schlagers och Taubevisor. Undergångstemat i "Blue Bird av Hull" stämde t.ex. väl överens med de gamla berättande sjömansvisorna, men Taubes mollmelodi kändes möjligen något främmande – kanske var det därför som visan sjöngs till en durmelodi istället. Vad hände efter 1940-talet? I materialet finns någon enstaka visbok från 50-talets början, men därefter verkar det inte ha förekommit några kommissböcker.

Jag har här inte gjort någon skillnad på de visböcker som har använts för sång och de som har varit en ren "skriftlig" tradition, utan vill istället betrakta kommissböckerna som ett individuellt, men ändå kollektivt, minne från en spe-

ciell tid och miljö, där den enskilde flottisten skrev ner sådant som han tyckte om. Visserligen var skrivandet ett tidsfördriv, men gjorde man sig besväret att skriva av en text, så betydde den antagligen någonting för den som höll i pennan, även om orden var lånade. Många av visorna som sjöngs och skrevs ner av Olof, Rune, Gunnar, Vilhelm, och alla de andra unga männen från Bohuslän, fanns naturligtvis också på andra ställen. En del av repertoaren förekom säkert också bland både män och kvinnor, men annat är mer typiskt för manliga miljöer, t.ex. kommissvisorna, en hel del av sjömansvisorna, de "fula" visorna och texter liknande den om "Glädjeflickan".

Det är inte visorna i sig som är utmärkande för de bohuslänska flottisternas böcker. Det är istället urvalet, sammansättningen av repertoaren, som är speciell för människorna, tiden och miljön. Däri kan man se att båten, flickan och hemmet verkar ha varit av största vikt för de unga bohusläningarna. Möjligen skulle man

kunna säga att det är samma tema som återkommer i "tro, hopp och kärlek", när man ser bilden av ankaret, korset och hjärtat.

Sjömansanknytningen är också det mest slående intrycket när man bläddrar i böckerna, både i texter och teckningar. De värnpliktigas bakgrund och identitet betonas hela tiden. Man vet varifrån man kommer och vad man skall bli. Redan som ung är man också medveten om alla de faror som lurar längs vägen – både till sjöss och på landbacken, i mötet med havet respektive kvinnan. Tankarna går till Evert Taubes förord och koncentrat av visan om "Fritiof Andersson": "Havet, om än aldrig så skönt att skåda, döljer under en ofta leende yta mången risk för en sjöman. Kvinnan är – så länge hon befinner sig på land – i det stycket likt böljan blå" (Taube 1978:14). Att leva ihop med andra män, med kvinnorna på avstånd, tillhörde också sjömanslivet. Men kvinnan tycks av visorna att döma ha haft ett stort utrymme i mannens tankar.

I Karlskrona fanns också en ny värld att möta för unga pojkar från Bohuslän, den militära. I visorna betonas kamratskapet, de gemensamma upplevelserna och den nya identiteten som en av "bassarna". Samtidigt förstärks gränsen gentemot de stamanställda, "kaninerna" och befälen. Det man har svårast för är disciplinen: att någon sprått med fler ränder på uniformen skall komma och sätta sig på en. Det var man inte van vid sen tidigare, trots att man hade mönstrat som "kockjungman". Olof som genast mönstrade på en fraktskuta efter värnplikten menade att det visserligen var ett slags

2.

*"När du blir äldre 50 år
har tyvärr den gått
Tänk då på ditt minne
som det var i denna tiden"*

Karlskrona den 21/1-93

*Ur Rune "Radio"
Svenssons visbok.*

disciplin där också, men när arbetet var avslutat så var du fri. "Det var som flickan sa till direktören, vet du – "Dagen den är din, men natten den är min egen". En viss sorts frihet hörde till det "civila" livet ombord på fraktskutor och fiskebåtar, och den skattades högt. Där slapp själen att "förkrympas av disciplinen", som den gjorde när man "måste bliva sjöman vid marinen".

När jag bläddrar i visböckerna slås jag av att det också är så många olika sorters texter som finns där. Mannen i visorna, ofta en sjöman, kan ha en oerhörd självsäkerhet och stor framgång hos flickorna, men han kan lika gärna bli bedragen och lurad, eller ratad för någon som har finare kläder och högre gradbeteckningar. De bohuslänska männens visböcker från tiden i flottan innehåller en salig blandning av längtan efter kärlek och ömhet, erotik och "snusk", nostalgi, sorg, tragik, empati, vrede, missnöje, kyla och värme, osäkerhet och stöddighet, humor och glädje... Det må hända att de fula visorna "ingenstans har varit så populära som i slutna, manliga kollektiv" (Klintberg & Mattsson 1980:31), men de utgör bara en del av repertoaren från kommisstiden, även om de inte har skrivits ner i samma utsträckning som de har sjungits.

Det är uppenbart att visböckerna inte innehåller de soldatsånger, som officiellt sjöngs inom flottan, inte heller finns här några egentliga verklighetsskildringar av krigen.¹² Visböckerna är däremot fyllda med sådant som det inte fanns plats för inom det officiella militära livet - drömmar om kvinnor, kärlek och erotik, klagomål över maten, drift med befäl och disciplin. Visboken blev en egen tillflykt – en tillflykt, som visserligen kunde delas med andra, men som aldrig såg riktigt likadan ut från man till man.

Blue Bird av Hull

Det var Blue Bird av Hull, det var Blue Bird en brigg, som med
svik - ta de stum - par stod på ö - ver So - ten i
snö - storm med ner - i - sad rigg själ - va jul - af - ton,
sjut - ti o - - två. - Sur - ra svens - ken till rors! ro - par
sku - tans kap - ten. Han är karl, han kan dre - ja en
spak.* Och Karl Stran - ne från Smö - gen blev sur - rad till
rors på Blue Bird som var dömd att bli vrak.

Melodin upptecknad efter Sigurd Andersson f. 1919, Rågårdsvik, Skaftö. Text: Evert Taube. Copyright Nordiska Musikförlaget. Tryckt med tillstånd av Ehrlingsförlagen AB.

Noter

¹ Ordet "kommissen" används av många f.d. flottister som benämning på tiden i det militära. Det kommer ursprungligen från tyskans Kommiss, vilket kan betyda enkel kostym, åt soldater utdelade varor eller det militära (*Nationalencyklopedin*, 11, 1993:197)

² "Strana" är ett dialektalt uttryck för den lilla hamnen i Halsbäck, eg. stranden.

³ "Älvsborgsvisan" skrevs ursprungligen i början av 1880-talet av August Wilhelm Thorsson, bleckeriförman på Gårda fabriker i Göteborg. Han hade som 15-åring läst en roman från Venedig och tyckte att ordet gondol klingade vackert, därför placerade han en sådan i Älvsborgsfjorden (Låt och visa 1, 1972:15). Melodin används också tillsammans med anspelningar på den ursprungliga texten i några andra specialskrivna visor med motiv från "kommisslivet".

⁴ I kommissböckerna finns t.ex. nästan inga texter ur "Den gyllene fredens ballader" (1924), "Bröllopsballader och rosenrim" (1925) eller "Kärleksvisor och Sjöballader" (1927), vars visor kanske är något mer lyriska och högtidliga till sin karaktär, och där flera har anknytning till ostkusten.

⁵ "Lasse" = finkan.

⁶ Melodin till "Barndomshemmet" användes även till flera av visorna i de beredskapsböcker som Mats Rehnberg har skrivit om (Rehnberg 1967:210-213). Ursprungstexten förekommer också i visböckerna från flottan så tidigt som 1916. Den skrevs av "Karl-Evert" till en amerikansk melodi och lancerades av Ernst Rolf på Berns under första världskriget (Ericson 1968:9).

⁷ Pansarplåten = namn på de stora plåtar varpå maten serverades i flottan. I andra böcker börjar visan istället "Där som pansarbåten glider fram för vinden / och där mörkgrått vatten lyser bakom den ..." (GOBIV TB 111a).

⁸ Denna dikt finns i flertalet visböcker från 1940-talet.

⁹ Visan finns också insjungen av Gunnar Andréasson på grammfonskivan "Visor från Tjörn och Klädesholmen". Folklig sång och musik i Västsverige 1. Tonart. Musik i Väst.

¹⁰ Enligt en uppgift i P.A. Fogelströms "Okänt Stockholm", skulle Eiravisan ha skrivits av Stockholmsbohemer och folkdiktaren Kalle Broling. "Kurhuset" Eira låg vid Hantverkargatan. Det öppnades 1816 och revs 1955 (Fogelström 1967:167). Visan sjöngs dessutom av traditionsbäraren och sjömannen Axel Käck från Limhamn i Skåne i dokumentärfilmen "Visor från de sju haven", som spelades in av TV 1967.

¹¹ Text av Astrid Gullstrand. Visan förekommer i flera böcker.

¹² Den undersökta perioden sträcker sig över två världskrig, men här finns bara undantagsvis några texter med anknytning till dagsaktuella händelser, t.ex. en dikt om Ulvens förlisning (GOBIV TB 179) och den citerade sjömansvisan av Christian Dahlin. Det närmaste man kommer kriget är annars en ganska sentimental visa som handlar om "Mor Annas ende son", som blir borta på havet efter ett tyskt granatanfall (bl.a. i GOBIV TB 130).

Otryckta källor

Musik i Väst - GOBIV. Göteborg och Bohuslän i visans uppteckningar 1978-1994. Textböcker (TB) och bandinspelningar (BA). Svenskt visarkiv, Stockholm.

Litteratur

- Björklund, Anders & Nordlinder, Gunnar 1980: *Visor & verser från haven*. Stockholm.
- Edström, Olle 1989: *Schlager i Sverige 1910-1940*. Göteborg. (Skrifter från Musikvetenskap, Göteborgs Universitet 21.)
- Ericson, Uno Myggan 1989: *Myggans nöjeslexikon* 1. Höganäs — 1968: *Ernst Rolf*. Stockholm.
- Flottans män berättar* 1979: Sjöhistorisk årsbok 1977-1978. Föreningen Sveriges Sjöfartsmuseum i Stockholm.
- Fogelström, Per Anders 1967: *Okänt Stockholm. En antologi*. Stockholm.
- Klintberg, Bengt af & Mattsson, Christina 1980: *Fula visboken*. (FIBs Lyrikklubbs bibliotek nr 196.)
- Lantz, Monica & Jonsson, Bengt 1980: *Sjömansvisor i urval av Svenskt visarkiv*. (Folkliga visor utgivna och kommenterade av Svenskt visarkiv.) Stockholm.
- Låt och visa* 1 1972. Information från Samfundet för visforskning. Stockholm.
- Nationalencyklopedien* 11 1993: Höganäs.
- Nordström, Annika 1993: *Visor från Lysekilstrakten*. Folklig sång och musik i Västsverige. Göteborg och Lysekil. (Musik i Väst. Skriftserien 6.)

- Ramsten, Märta 1980: "Jag vet så dejlig en ros". Om folklig vissång. I *Folkmusikboken*. Red. Ling, Ramsten & Ternhag. Stockholm.
- Rehnberg, Mats 1967: *Vad skall vi göra med de blanka gevär*. Femton kapitel ur soldaternas liv. Stockholm.
- Taube, Evert 1973 (första utg. 1929): *Fritiof Anderssons visbok*. Stockholm.
- 1967: *Sol och vår*. Stockholm.
- 1978: *Så länge skutan kan gå*. Stockholm.
-

Artikeln har också tryckts i Ljugården; Meddelanden från Etnologiska institutionen Göteborgs universitet, 1994 nr 14.